

MYSTERIET OMKRING DRONNING HELVIG

Af Aage Brask (†)

Der er kun bevaret få efterretninger om dronning Helvig, gift med Valdemar Atterdag. Godsejer, cand. jur. Aage Brask klarlægger dels, hvad dokumenterne vidner om hendes liv, dels hvad vise- og sagnstoffet beretter. Trods begge kildegruppers spinkle natur mener forfatteren at kunne sandsynliggøre, at der i midten af 1350'erne har foreligget et ægteskabsbrud fra dronningens side, som førte til, at ægteparret derefter levede adskilt.

Medens vi har mange troværdige og dokumenterede oplysninger om såvel Valdemar Atterdag som hans datter Margrethe, og det på grundlag deraf er muligt at danne sig et ret godt billede af deres virke og deres karakterer, har vi kun få sikre meddelelser om den kvinde, dronning Helvig, der udgør forbindelsesleddet mellem disse to i vor historie så betydningsfulde personligheder. Særligt gælder dette for den sidste del af hendes liv, da hendes navn formentlig slet ikke findes anført i samtidige dokumenter eller optegnelser. Til gengæld har sagn og folkeviser leveret os et rigt og dramatisk – men rigtignok også upålideligt og indbyrdes modstridende – materiale til belysning af Helvigs tilværelse.

Ældre forfattere af historiske arbejder har i større eller mindre omfang ladet sig friste til at bruge af sagn- og visestoffet til udfyldning af det tomme rum, medens senere tiders skribenter, for hvem et kritisk studium af kilderne er blevet i højere grad magtpåliggende, har gjort det tidligere anvendte materiale til genstand for en revision, hvorved det ubevislige fyld efterhånden er bortfjernet som løse gætterier, således at der så godt som intet er blevet tilbage at fortælle om dronning Helvig.

Under hensyn til den plads i vor historie, som denne dronning har krav på ved sin nære tilknytning til to af Danmarks største regenter, og til den tåge af mystik og tragik, der må siges at omgive hende, har jeg fundet anledning til at foretage en gennemgang af en række dokumenter og reelle efterretninger, der dels direkte angår Helvig, dels indeholder beskrivelser af andres – specielt ægtefællens og datterens – handlinger og optræden af formentlig betydning for en undersøgelse af hendes forhold, og har deraf uddraget en del materiale, som synes at kunne give os nogen forestilling om hendes liv og levned, og overfor hvilket jeg til slut har stillet noget overleveringsstof, der har berøring med det omhandlede historiske emne. Det er en selvfølge, at det fremkomne resultat må anses behæftet med betydelige usikkerhedsmomenter, men jeg håber, at det dog kan være af sådan interesse, at det ikke findes ubegrundet, at det fremlægges til eventuel videre udnyttelse og bearbejdning.

Helvig hørte til den sønderjydske hertugslægt, der nedstammede i lige linie fra brodermorderen kong Abel, hun var søster til den hertug Valdemar, der som barn havde været Danmarks konge – af navn – med den noksom bekendte holstenske greve Gert som den egentlige hersker, og hendes moder var dennes søster Adelheid. Om hvornår hun blev født, haves ikke nøjere oplysning, broderen angives født i 1315, hun var antagelig noget yngre. Hun skulle tidligt få at mærke, hvorledes man i datidens politik gjorde brug af fyrstebørns giftermålsmuligheder, allerede i 1326 var der forhandlinger mellem broderens formynder grev Gert og hertug Wartislaw af Pommern om ægteskab mellem dennes ældste søn Bugislaw og Helvig, men da Wartislaw kort tid efter døde, kom der dog ikke noget ud af disse forhandlinger¹⁾. Vi har ikke kendskab til eventuelle senere giftermålsplaner, før hendes broder, der efter at være blevet myndig ikke følte sig særlig godt tilpas ved stadig at skulle lade sig lede af grev Gert, i tiden henimod 1340 fandt anledning til at nærme sig Christoffer II's yngste søn, junker Valdemar, der nu syntes at have udsigt til at komme til at beklæde den danske trone, og har anset en forbindelse mellem kongesønnen og søsteren for ønskværdig. Grev Gert blev imidlertid hurtigt bekendt med hertug Valdemars hensigter, og da han endnu var den stærke i forholdet til nevøen, fik han først under 2. 2. 1339 sluttet et »forlig«²⁾ med denne, hvorved hertugen forpligtede sig til at støtte onklen mod kong Christoffers arvinger, og senere under 11. 2. 1340 gennemført en »overenskomst«³⁾ med omfattende bestemmelser vedrørende den fremtidige ordning mellem onkel og nevø, hvoriblandt af særlig interesse i det her omhandlede forhold var en udtrykkelig forpligtelse for nevøen til ikke at indgå forbund med Christoffers sønner og ikke at lade sin søster ægte nogen af dem. Det er værd at lægge mærke til, at grev Gert, der selv havde en »giftefærdig« datter, vel også som en art gengæld pålagde sig en indskrænkning med hensyn til bortlovning af hende, men kun lod den gælde i henseende til junker Otto, det har uden tvivl tidligt været i grevens tanker at søge bragt et ægteskab i stand mellem datteren og junker Valdemar, som han sikkert har forudset ville blive den egentlige tronprætendent, og derved få denne ind under sin indflydelse. Grev Gerts noget pludselige død kort efter satte imidlertid en bom for hans planer herom. Vel var det endnu i det under 22. 4. 1340 i Spandau udarbejdede udkast til ordning mellem grev Gerts arvinger og junker Valdemar forudsat, at denne skulle ægte grevens datter og med hende have en medgift på 24.000 mark sølv, men den gode forståelse mellem de 2 Valdemarer, der ikke længere kunne generes af den stærke greve, førte en månedstid senere til en overenskomst⁴⁾, der ganske omstødte de tid-

1) C. Reinhardt: Valdemar Atterdag, s. 31.

2) Dipl. Danicum 2. R. 12. B. nr. 138.

3) Smstds. 3. R. 1. B. nr. 10 og 11.

4) Smstds. 3. R. 1. B. nr. 25.

ligere aftaler, og hvorefter det nu var Helvig, som Danmarks fremtidige konge skulle ægte med en medgift af samme størrelse, som var lovet sammen med Gerts datter, ligesom den indeholdt udførlige bestemmelser om, hvorledes Valdemar skulle kunne indløse de pantsatte dele af riget, til at begynde med ved hjælp af medgiftsbeløbet.

Der synes fra begge sider at have været iver efter at få giftermålet gennemført hurtigt, den højtidelige trolovelse har formentlig som fastsat i overenskomsten fundet sted allerede den 28. maj og selve vielsen lidt senere i juni måned. For junker Valdemar må den skete omskiftning med hensyn til brud have frembudt flere betydningsfulde fordele, han kom derved i nært svogerskab til og forretningsforbindelse med den unge, noget vege hertug i stedet for med de mere besværlige Holstenere, og han slap fri for en i hans danske undersåtters øjne lidet tiltalende forbindelse med den forhadte grev Gerts datter. Og medens grevedatteren, der formentlig var identisk med den datter af grev Gert ved navn Elisabeth, som senere kom til at spille en tragikomisk rolle i dansk historie ved hendes brødrers forgæves forsøg på at få hende bragt i ægteskabelig forbindelse med den norske kong Hakon i stedet for Valdemar Atterdags og Helvigs unge datter Margrethe, i 1340 kun var i barnealderen, må Helvig og junker Valdemar have været nogenlunde jævnaldrende. Selvfølgelig har forbindelsen med Helvig for Valdemars vedkommende først og fremmest været begrundet i kølig beregning af, hvad han derved kunne opnå med hensyn til det forhold, der var drivende kraft i alt, hvad han foretog sig, nemlig ønsket om at sikre den danske krone for sig og sine efterkommere og at kunne genopbygge det danske rige. Men selv om det ikke vel kan tænkes, at Valdemar havde fattet nogen virkelig tilbøjelighed for Helvig, så tyder dog heller intet på, at hun ved ægteskabets indgåelse har være ham usympatisk, og det er meget sandsynligt, at giftermålet med den unge verdensmand Valdemar for Helvig har stået i et romantisk skær, så at hun ikke har følt det som et pligtmæssigt offer, men selv har været ivrig derefter.

Efter alt at dømme synes det, som om der i den første del af det dog i så høj grad af politik bestemte ægteskab har rådet et rigtigt godt forhold mellem ægtefællerne. Helvig fødte Valdemar mindst 6 børn, sidst i 1353 den senere så berømte Margrethe, og vi har flere vidnesbyrd om, at hun på passende måde har udfyldt sin plads ved kongens side. Da Valdemar i 1341 tilsiger Set. Clara kloster i Roskilde kongelig beskyttelse og privilegier⁵⁾, optræder Helvig sammen med ham i det derom udstedte dokument, ligesom der ved kongelige gaver i 1344 til Slangerup kloster og Roskilde kirke⁶⁾ og i 1346 til domkirken i Reval⁷⁾ sørges for, at ikke alene hans, men også hendes minde skulle holdes i ære efter deres død ved afholdelse

⁵⁾ Dipl. Danicum 3. R. 1. B. nr. 189.

⁶⁾ Smstds. 3. R. 2. B. nr. 13 og 22.

⁷⁾ Smstds. 3. R. 2. B. nr. 248 og 253.

af messer for deres sjæle. Helvig har ligeledes under kongens fravær kunnet optræde på hans vegne på fuldgyltig måde, der er således besvaret et i 1347 udstedt brev⁸⁾), hvori hun, »Helvig af Guds nåde de Danskes og venders dronning«, kvitterer for et beløb af 500 mark sølv, der var erlagt af kong Magnus af Sverige. Fra det følgende år kender vi nogle dokumenter, som ret tydeligt synes at vise, at der både af kongen og andre tillagdes hendes underskrift selvstændig betydning. Ifølge de ved forliget i Nebbe mellem Valdemar og de holstenske grever udstedte breve var det en betingelse, at hun sammen med broderen hertug Valdemar og flere af kongens slægt og venner afgav forløfte for kong Valdemar⁹⁾. I et af biskop Jacob i Roskilde i 1350 udfærdiget testamente¹⁰⁾), hvorved der tillagdes kongen 1 guldring og 2 armbrøste og dronning Helvig 1 guldring og et »hedenstykke« (orientalsk klæde), nævnes de begge med skyldig ærbødighed allerførst i opregningen af de mange, der skulle have gaver. Og endnu i 1355 synes forholdet imellem dem i hvert fald at have været formelt godt, Valdemar ansøgte da om og opnåede også pavelig tilladelse for sig selv og for »Helvig, Danmarks berømmelige dronning« til på rejser at måtte besøge nonneklostre og til at vælge en skriftefader, der kunne absolvere dem i deres dødsstund¹¹⁾). Herefter er der ganske stille om dronning Helvig, indtil hun – formentlig i februar 1374 – er afgået ved døden, hendes navn ses ikke engang fremdraget under Valdemars langvarige besøg hos paven i Avignon i 1364, da han i stort omfang opnåede gunstbevisninger for sig selv og for slægt og venner.

Fra den nærmeste tid efter Helvigs død har vi et ret bemærkelsesværdigt dokument. Det er et under 28. 10. 1374 udstedt brev¹²⁾), hvori abbeden og konventet for det til Cistercienserordenen hørende Esrom kloster forpligtede sig og efterfølgere til i al evighed at afholde højtidelige »årtider« (mindegudstjenester) for »den berømmelige frue, fru Helvigs, forhen Danmarks dronnings, nåde, frelse og synders forladelse« samt i forbindelse med årlige messer for de døde også at mindes den »afdøde tjenerinde« (famula defuncta), idet de erkender som vederlag herfor at have modtaget et beløb af 100 lybske mark. Desværre gælder det om dette dokument, et såkaldt »genbrev«, at det på flere punkter undlader at give oplysninger, som man egentlig kunne vente at finde deri. Det indeholder således ikke nogen angivelse af, hvor Helvig er død eller begravet, men det synes naturligst at antage, at hun er død i klostret og også jordfæstet her, hvor hendes grav fandtes i 1440 ifølge en senere omtalt kilde. Huitfeldt har ganske vist anført, at hun blev begravet på Søborg kirkegård, og

⁸⁾ Smstds. 3. R. 2. B. nr. 204.

⁹⁾ Se bl. a. Reinhardt: Valdemar Atterdag, s. 602, og endnu utrykt del af Dipl. Danicum.

¹⁰⁾ Kr. Erslev: Testamenter fra Danmarks Middelalder, s. 100.

¹¹⁾ Acta pontific. 7. 9. 1355, nr. 419 og 422.

¹²⁾ Videnskabernes Selskabs Skrifter IV, s. 240. Originalen i Rigsarkivet.

kan ret udførligt beskrive et ligtræ, som lå på hendes grav der, »så stort som en Ligsteen / oc der udi / udhuggen en Dronning med en Krone / oc en lang Hale«¹³), men hans udsagn svækkes ved, at han samtidig uden mindste tegn på tvivl om dens sandhed gengiver den kendte historie om Valdemar Atterdags kærlighed til Tove. Helvig kan i hvert fald kun i kort tid have hvilet på Søborg kirkegård før begravelsen i Esrom kloster, og der er ikke synderlig grund til at antage, at hun skulle være flyttet derfra efter 1400.

Der er heller ikke i det omtalte dokument oplyst noget om, af hvem eller på hvis foranledning messernes indstiftelse og erlæggelsen af de 100 mark er sket. Det må anses for givet, at klostret har påtaget sig forpligtelsen over for et eller flere medlemmer af kongehuset, hvorpå også tyder, at brevet blev henlagt i det kongelige arkiv, men der er flere muligheder, kong Valdemar kan have villet hædre sin afdøde hustrus minde, i så fald ville det imidlertid være rimeligst, om hans navn udtrykkeligt var blevet anført, og det kan tænkes, at dronningen selv ved testamentarisk disposition eller døds gave har truffet bestemmelse derom, dog kan man sikkert ikke i så henseende lægge større vægt på en originalens bagside nogenlunde samtidig – sikkert kun af praktiske hensyn – meddelt påtegning: »Drotnyng Heglewigh gaff till Esrom closter c (100) marck oc therfore tilwillkorethe sik abbeten oc convent at halde een ewigh artidh«. Mere sandsynligt forekommer det mig, at det er dronning Margrethe, som netop antages at have været på besøg i Danmark hen på året i 1374¹⁴), der under sit ophold her har truffet foranstaltning til sikring af højtideligheder til moderens sjælefrelse og ære. Hvis vi går ud fra, at Helvig er død i klostret, savnes dernæst oplysning om, hvorfor og i hvilken egenskab hun befandt sig der. Der ses i denne henseende senere at være lagt vægt på ordene »af-døde tjenerinde«, som flere steder¹⁵) imod originalens ordlyd urigtigt er gengivet som : »vor tjenerinde« (famula nostra), men de behøver dog ikke at betyde, at hun skulle være blevet nonne, i et dokument af 1379 erklærede dronning Margrethe således, at hun gerne ville være Sct. Laurentius' »tjenestekvinde«¹⁶). Ordet »tjenerinde« kan nok være anvendt for at tilkendegive, at Helvig var optaget som lægsøster i klostret, men det er måske også tilladeligt at forstå det som sigtende til det forhold, hvori alle mennesker – også dronninger – må anses at stå til Gud. Der kunne nok udmærket tænkes at have været gode grunde for Helvig til at tage sløret, i så tilfælde ville abbeden imidlertid sikkert have fremhævet dette for klostret ærefulde forhold; det synes mindst lige så troligt, at hun havde ophold der uden at være blevet nonne, enten af egen fri vilje eller på kongens befaling. At hun betegnes som »forhen Danmarks dronning« behøver

¹³) Hvitfeld: Danmarkshist. III, s. 627.

¹⁴) Reinhardt: Valdemar Atterdag, s. 493.

¹⁵) Biografisk Leksikon, Fra Frederiksborg Amt 1921, s. 93, og Traps Danmark.

¹⁶) Molb. & Petersen: Danske Diplomer, 10. 7. 1379.

ikke at betyde, at hun skulle have givet afkald på sin kongelige stilling, det har naturlig relation til hendes død. Lige så lidt kan angivelsen af, at de årlige mindehøjtideligheder foranstalttes »for hendes nåde, sjæls frelse og synders forladelse«, opfattes som bevis for, at dronning Helvigs skæbne havde forseelser i én eller anden retning som grundlag, det er nok ret stærke udtryk, og i datidens testamenter og gavebreve nøjedes man hyppigst med betegnelser af formålet med velgørende gaver som: »for min sjæls frelse«, men vendingen »for synders forladelse« er dog ikke ualmindelig, bl. a. ses den brugt i et af biskop Svend af Århus i 1183 oprettet testamente¹⁷⁾.

Forinden sin død i oktober 1375 lod Valdemar opsætte et testamente, der senere er forsvundet, men vi har noget kendskab til flere af de deri truffne dispositioner, som dog ikke giver noget tydeligt fingerpeg med hensyn til hans indstilling overfor Helvig. Han har vel tillagt Esrom kloster en pengegave¹⁸⁾, det var imidlertid som vederlag for messer og årtid for ham selv, medens dronningen ikke omtales i det for os foreliggende materiale, ligesom det ikke var en bestemmelse af speciel karakter, idet tilsvarende gaver på lignende vilkår skænkedes til klostre i Næstved og Ringsted¹⁹⁾.

Mere udbytte synes man at kunne have af at underkaste forskellige dispositioner fra dronning Margrethes side en gennemgang for at eftersøge, hvad der deri kan antages at være af betydning for bedømmelsen af hendes stilling til moderen. Det kunne se ud til, at dronning Margrethe straks har villet tage sig smukt og på lige måde af begge forældres minde. I 1377 opnåede hun imod gaver, at Ås kloster i Halland påtog sig forpligtelse til at holde daglige messer samt årtider for kong Valdemar og dronning Helvig foruden andre slægtninge²⁰⁾, og samtidig var hun optaget af at få begge forældres legemer flyttet til Sorø kirke, henholdsvis fra Vordingborg og fra Esrom, hvortil hun også erholdt pavens tilladelse²¹⁾, men medens Valdemars lig virkelig blev overført til Sorø, skete det ikke for Helvigs vedkommende, hvilket fremgår af et senere omtalt dokument.

Der går herefter lang tid, før Margrethe igen ses at have beskæftiget sig med sin slægts sjælefrelse, men i 1393 tager hun til gengæld stærkt fat, på een og samme dag, 6. 7., udstedes gavebreve og genbreve vedrørende jordegods af meget betydeligt omfang, som hun skænkede til gejstlige institutioner, nemlig til Hundslund kloster, det nuværende Dronninglund, til Børglum bisps bord, Viborg bisps bord, Vor Frue kloster i Roskilde, nonneklostret Gudhem i Vestergötland²²⁾, Sorø kloster²³⁾ samt

¹⁷⁾ Kr. Erslev: Testamenter, s. 1.

¹⁸⁾ Repertorium Dipl. I, nr. 3219, 3. 11. 1375.

¹⁹⁾ Jfr. f. eks. Molb. & Petersen, 9. 4. 1407 og 21. 4. 1408.

²⁰⁾ Repert. Dipl. I, nr. I, 3216 og 3217, 6. 5. 1378.

²¹⁾ Smstds. nr. 3186, 29. 8. 1377.

²²⁾ Acta pontific. 10. 9. 1377.

²³⁾ Molb. & Petersen, s. 26-36.

Vor Frue kloster i Ålborg²⁴⁾, for så vidt angår sidstnævnte kloster dog som nærmere udformning af et i 1391 udstedt gavebrev. I alle de pågældende dokumenter indeholdes ret ensartet affattede beskrivelser – for Sorø klosters vedkommende haves dog kun ekstrakt af gavebrevet – af de forpligtelser med hensyn til afholdelse af sjælemesser og årtider, der til gengæld lagdes på gavemodtagerne; messerne skulle holdes til »dronning Margrethes faders og hendes forældres og hendes venners og hendes egen sjæls gavn og frelse« og årtiderne for hendes fader, hendes forældre og hende selv. Det kan synes selvmodsigende, at der først tales om Margrethes fader og derefter om hendes forældre, men efter datidens sprogbrug er »forældre« anvendt for »forfædre«, det vil sige forgængere på Danmarks trone. Dronning Helvig er ikke omtalt i disse dokumenter, og hun kan ikke regnes at være omfattet af datterens her viste omsorg for afdødes sjæle. Nogle år senere skænkede dronning Margrethe Saltø til Roskilde bisps bord mod forpligtelse til at holde sjælemesser ved et alter »hos vor broders (den som ung døde Christoffers) grav« og til at holde årtider for hendes fader, »forældre« og hende selv – Helvig omtales heller ikke her. Derimod er moderen naturligt nok nævnt – undladelse deraf ville også være ret mærkelig – da Margrethe i 1400 overlader gården Egebjerg til Esrom kloster, gaven sker for »vor herres (ægtefælles) og faders og moders og deres forældres og vor søns og vor egen sjæle«, og der skal holdes årtider for dem samt »en evig messe hver dag at synges for det alter, som vor moder ligger foran begravet, for hendes sjæle«. I senere breve vedrørende gaver til klostre og kirker omfattes Helvig ikke af de samtidig pålagte forpligtelser med hensyn til afholdelse af messer m. v.²⁵⁾.

Efter at således en del materiale, hvorefter oplysning om dronning Helvigs forhold eventuelt måtte kunne uddrages, er gennemgået, bliver spørgsmålet, hvilke tanker om hendes tilværelse i den dunkle sidste halvdel af hendes ægteskab, der på grundlag deraf kan antages at have formodningen for sig.

Det må formentlig erkendes, at meget tyder på, at der efter 1355 er sket en forandring i hendes forhold i sammenligning med tilstanden i den første halvdel af ægteskabet, og at hun før eller senere har mistet eller opgivet den plads i kongelig glans og herlighed, hun tidligere indtog ved Valdemars side. Der kan selvfølgelig udmærket tænkes at have foreligget gode grunde for en sådan ændring og for, at hun f. eks. havde taget fast ophold i Esrom kloster, uden at der kunne lægges hende noget til last derfor. Det ville ikke være unaturligt, om hun følte sig hårdt ramt af sorg over tabet af så mange børn i ganske ung alder, en sorg, som ikke vel kunne afhjælpes af de to voksne døtre, der var bosatte i udlandet, og

²⁴⁾ Repert. I, nr. 3914.

²⁵⁾ Jydske Saml. VII, s. 180.

hvoraf Ingeborg i Meklenborg også døde flere år før forældrene. Vi kan ikke være sikre på, at Valdemar har været en lydefri ægtemage, og i hvert fald har hun ikke haft videre lejlighed til at nyde glæden ved et roligt og fredfyldt hjemliv med sin mand, der såre hyppigt var på lange rejser, såvel i fædrelandet som også i udlandet. Livet ved hoffet må sikkert nærmest have været som på en vulkan under de mange krige og stadige krisetilstande. I det hele taget kunne det ikke anses særlig mærkeligt, om hendes helbredstilstand havde udviklet sig i uheldig retning – det være sig i legemlig eller åndelig henseende – så at et ophold i Esrom kloster ville være bedre for hende end livet ved hoffet, hvorved må erindres, at Cisterciensermunkene havde forstået at indrette sig vel under Nordens ublide klima bl. a. ved indrettelse af en slags centralvarmeanlæg.

Der er imidlertid mindst lige så megen anledning til at antage, at Helvig ved sin egen adfærd har bevirket, at Valdemar ikke i de senere år har ønsket at have hende ved sin side og ikke har haft tillid til hende. For skyld fra Helvigs side taler egentlig mange forhold, men det må erkendes, at ingen af disse i sig selv kan regnes for afgørende bevisligheder. Det virker jo allerede påfaldende, at hendes navn i årene efter 1355 slet ikke nævnes sammen med kongens, og at hun i denne tid heller ikke ses at have optrådt på hans vegne eller fået overdraget hverv under hans fravær, *i særlig grad må fremhæves, at Valdemar under sit ophold ved pavehoffet i Avignon i 1364 undlod at søge nådesbevisninger for Helvig*, medens han i øvrigt i rigt mål opnåede sådanne så vel for sig selv som for slægtninge, hvoriblandt kong Hakon og dronning Margrethe, venner og hofmænd. Nok havde Valdemar i 1355 erholdt tilladelse til at vælge en skriftefader til at absolvere ham og Helvig i deres dødsstund, men han fandt det nu unødvendigt igen at opnå en sådan gunst for sit eget vedkommende²⁰), og der synes ikke at kunne være tvivl om, at han, hvis forholdet mellem ægtefællerne havde været i orden, samtidig ville have sørget for sin hustru i så henseende eller opnået andre pavelige gunstbevisninger for hende. Endvidere er det underligt, at Valdemar ikke omtales i Esrom-abbødens erklæring af 1374 om afholdelse af messer og årtid for hende, og at der ikke ved kongens testamentariske gave til klostret forekommer nogen hentydning til hendes særlige forbindelse med dette. Det må dernæst anses meget mærkeligt, at Helvigs datter, dronning Margrethe, der i sit enestående livsværk synes i højeste grad at være ledet af pligtfølelse, såvel over for Gud og gejstligheden som over for det kongelige dynasti og fædrelandet, i en lang årrække holdt moderens navn uden for gaver til slægtens sjælefrelse, medens hun samtidig gang på gang mindedes faderen og forgængerne på Danmarks trone på højtidelig måde, samt at hun ikke fuldførte sit forsæt med at flytte moderen, for

²⁰) Acta pontific. 12. 3. 1764, nr. 593.

at denne kunne hvile sammen med sin ægtefælle i Sorø, hvor Margrethe også lod sin søn Olav bisætte.

Går vi ud fra, at Helvig i ægtefællens øjne har gjort sig mindre velegnet til at beklæde dronningesædet, er der særlig to muligheder at tage i betragtning, hun kan have været Valdemar utro – tid og lejlighed dertil måtte let frembyde sig, da han så hyppigt var på rejse– og hun kan have været illoyal over for ham og fædrelandet i politiske forhold. Hvad dette sidste punkt angår, må det erindres, at hendes slægt ofte var at finde blandt kongens og rigets modstandere. Hendes broder hertug Valdemar, der meget muligt har været misundelig på den yngre svoger, fordi denne var kommet til at sidde på den af ham selv tidligere beklædte Danmarks trone og havde opnået stærkt at befæste sin stilling – ofte på en måde, der gik ud over hertugen – indlod sig flere gange i forbund med kongens fjender. Endnu mere udpræget fjendsk over for kong Valdemar var Helvigs fætre, den myrdede grev Gerts sønner. Det kan udmærket tænkes, at Helvig har været ude for vanskeligheder i patriotisk og familiemæssig henseende.

Det synes utvivlsomt, at det har harmet kongen, at hans svoger, som han vel har regnet med ville lade sig lede af ham, gentagne gange gik imod ham, men sædvanligvis fik kongen hurtigt gennemført effektive straffeforanstaltninger over hertugen, og han vidste da at lade denne på én eller anden måde komme til at betale for den udviste utroskab over for lensherren, hvorefter der tilvejebragtes en mer eller mindre holdbar udsoning imellem dem. Efter 1360 synes forholdet mellem svogrene dog at have været særlig ømtåleligt fra begge sider, men det har måske netop haft Helvigs optræden som grundlag. Betænker vi imidlertid, hvor let man i hine tider tog på aftaler og løfter, hvor ofte og hvor hurtigt man kunne skifte venner og fjender, og i hvilken grad dette netop gælder for kong Valdemars eget vedkommende, synes det noget svært at tro, at svogerens svigten skulle have spillet en afgørende rolle i forholdet mellem de to ægtefæller, ligesom det også er ret usandsynligt, at Helvig skulle have kunnet understøtte Valdemars modstandere. Endelig må med hensyn til hertug Valdemar have i erindring, at han allerede flere år før 1355, da kongen endnu ses at have taget passende hensyn til Helvig, havde vist, at kongen ikke kunne stole sikkert på ham, samt at hertugen døde henved en halv snes år før Helvig, således at uvenskab mellem de 2 svogre ikke vel derefter kan have influeret videre på kongeparrets indbyrdes forhold.

Hvis man derimod antager, at Helvig har gjort sig skyldig i ægteskabsbrud ved kærlighedsforhold til andre end Valdemar, vil den kulde, der efter alt at dømme har været mellem ægtefællerne i en årrække før Helvigs død, være forklarlig, og en sådan hændelse ville stemme udmær-

ket med det foreliggende materiale, ikke mindst, hvis man går ud fra, at stolthed, ærekærhed og hensyn til følgerne har hindret Valdemar i at søge udløsning for sine følelser på en sådan måde, at det ville være åbenlyst for alle, at han havde lidt ægteskabeligt skibbrud. Det synes vanskeligt at nære videre tillid til de først flere hundrede år senere opdukkede beretninger om, at Helvig skulle være blevet sat i fængsel på Søborg, det ville være mærkeligt, om en sådan opsigtsvækkende tildragelse ikke kunne spores i samtidige kilder, og abbedens genbrev giver intet holdpunkt derfor. Heller ikke er der tegn på, at en egentlig skilsmisse mellem hende og Valdemar eller en forskydelse fra hans side skulle have fundet sted, der ses ikke at være indeholdt noget derom i de pavelige arkiver, og det må haves i erindring, at alt tyder på, at Valdemar var en virkelig troende katolik, samt at han havde god forbindelse med gejstligheden og stod sig særlig godt med de skiftende paver. Det bør derhos i det hele taget med hensyn til disse forhold betænkes, at Helvig i genbrevet fra Esrom kloster nævnes med den hendes dronningestand skyldige ærbødighed, og at hun på et fra kortere tid efter hendes og Valdemars død stammende kalkmaleri i Næstved er afbildet på en til hendes høje stilling og ægteskabelige forhold meget vel svarende måde²⁷). Derimod synes det ret naturligt at anse Helvigs ophold i Esrom kloster som værende helt eller delvist begrundet i krav eller ønsker fra Valdemars side, og at hendes bevægelsesfrihed faktisk er blevet begrænset af ham.

At dronning Margrethe en kort tid lige efter regeringsovertagelsen synes at ville vise den afdøde moder passende hensyn, dels ved ansøgningen til paven om tilladelse til overflytning af hendes lig til Sorø, dels ved at pålægge Ås kloster at holde årtider for såvel faderen som moderen, kunne have sin forklaring deri, at en modsat handle måde på dette tidspunkt ville være egnet til at sætte uønsket sladder i gang, eller at hun muligvis først bagefter har fået fuld klarhed over, at moderen havde gjort sig skyldig i et uheldigt forhold. Og det er også selv under forudsætning herom forståeligt, at Margrethe senere efter mange års forløb, da der kunne regnes at være groet tilstrækkeligt græs derover, lader moderen mindes ved gaven til Esrom kloster, i dette tilfælde ville det jo være mærkeligt slet ikke at nævne hende. På den anden side vil man måske – hvis det antages, at der har foreligget en af alle kendt skandale – i den omstændighed, at Margrethes ønske om overførelse af moderens lig til Sorø ikke blev gennemført, kunne se et resultat af bitter modstand fra højgejstligheden mod, at den utro hustru fik gravsted sammen med den besvegne ægtefælle, der kan ikke være tvivl om, at utroskab begået af Helvig fra et dansk klerikalt synspunkt måtte tage sig ganske anderledes ud end eventuelle tilsvarende forhold fra Valdemars side, at en dansk

²⁷) Jfr. J. Kornerups artikel om Valdemar Atterdags og dronning Helvis billeder i Næstved, St. Peders kirke, i årbog f. nord. oldk. og hist. 1893, s. 193.

konge skulle være forpligtet til streng troskab i ægteskabelig henseende ville sikkert ikke engang bisperne drømme om at fastholde som et ufravigeligt krav.

Efter alt foranførte ville jeg anse det for sandsynligt, at der virkelig i en længere årrække har rådet et dårligt forhold mellem Valdemar Atterdag og Helvig, at årsagen dertil har været utroskab fra hendes side, samt at disse omstændigheder har medført, at Helvig – frivilligt eller tvungent – har henlevet sin sidste levetid i Esrom kloster. Tidspunktet for opståelsen af afgørende misstemning må antages at ligge efter 1355, da Valdemar endnu vides at have udvist omhu for sin hustrus forhold, men før han i slutningen af 1363 drog afsted på sin store udenlandsrejse med et langvarigt ophold ved pavehoffet i Avignon. Et ægteskabeligt skibbrud forinden gør denne rejse, som allerede synes forklarlig under hensyn til den store sorg, tabet af den unge søn og tronfølger Christoffer må have betydet for ham, endnu mere forståelig. Forskelligt kunne imidlertid tyde på, at bruddet er indtruffet tidligere, det må forbavse, at Helvigs navn slet ikke træder frem i beretningerne om Valdemars ønske om at tilbringe julen 1358 i København sammen med kong Magnus og dronning Blanca af Sverige og om den kort tid senere stedfundne højtidelige trolovelse mellem dette ægtepars søn Hakon og Valdemar og Helvigs datter Margrethe lige så lidt som ved omtalen af sidstnævntes søster Ingeborgs bryllup i 1362 eller Margrethes vielse i 1363. Det må selvfølgelig erkendes som en mulighed, at uoverensstemmelsen mellem de kongelige ægtefæller kan have haft utroskab eller ubegrundet skinsyge fra Valdemars side som årsag, men man vægrer sig ved at tro, at Helvig skulle have opgivet samlivet med ham af sådanne grunde.

Som tidligere berørt findes der et rigt sagn- og folkevisestof med tilknytning til Valdemar Atterdag og til Helvig, det synes naturligt, forinden vi forlader vort emne, at gøre dette materiale til genstand for en kort behandling for at skønne over, hvorledes det forholder sig til de her udviklede tanker om Helvigs skæbne, og om der eventuelt deri måtte findes noget, som kunne tænkes egnet til at medvirke til opklaring af de mørke punkter i dronningens historie.

Vi kan nok straks se bort fra de kendte viser og sagn om Valdemar og Tove, det er forlængst i høj grad sandsynliggjort, at det heri omhandlede kærlighedsforhold ikke har noget som helst at gøre med Valdemar Atterdag, men derimod berører hans forfader Valdemar den Store.

Man kunne også mene, at der ikke var anledning til at beskæftige sig med de mange sagn om særlige omstændigheder ved vor dronning Margrethes undfangelse, om hvorledes Helvig i natlig mulm og mørke på underfundig vis og ugenkendt af Valdemar blev bragt til dennes leje og derefter 9 måneder senere fødte den siden berømmelige datter, idet Margrethe jo kom til verden i 1353, og pavens tidligere ommeldte tilladelse

af 1355 måtte regnes at vise, at der da ikke var fjendskab eller tydelig misstemning mellem de kongelige ægtefæller, men dette forhold er dog ikke så ganske ligetil, og vi vil senere vende tilbage dertil.

Af interesse for vor undersøgelse må i hvert fald siges at være nogle overleveringer om et skinsygedrama, hvorefter Valdemar skal have ladet en adelsmand ynkeligt omkomme i en spigertønne på en anklage for kærlighedsforbindelse med dronning Helvig, og som særlig er kendt gennem en i 3 i hovedsagen ret ensartede udgaver foreliggende folkeviser: »Folke Lovmandsøn og Dronning Helvig« og en fra 1586 hidrørende sagnoptegnelse, foretaget af en Nyborg-præst Christiern Nielsen Bruun.

I folkevisen²⁸⁾ er givet tydelig udtryk for stor sympati for Helvig, og der har herefter ikke været nogensomhelst brødefuld elskov mellem hende og adelsmanden, en ung page Falkvor eller Folke Lovmandsøn. Den i smukke poetiske vendinger holdte sang har en meget sørgelig slutning, idet den falske anklage og den forfærdelige behandling af den uskyldige page også volder dronningens død. Denne folkeviser er af Svend Grundtvig blevet frakendt enhver forbindelse med Valdemar Atterdag og hans dronning, da den efter Grundtvigs opfattelse i virkeligheden skulle være digtet om den svenske kong Magnus Ladelaas († 1290) og dennes dronning, der også bar navnet Helvig, men de herfor fremførte grunde synes, som allerede påpeget af Hans Ellekilde i en artikel: »Nordsjællandske folkesagn om dronning Margrethe«²⁹⁾, at være uden virkelig vægt.

Den ovennævnte sagnoptegnelse, der jo er fra et så forholdsvis tidligt tidspunkt som kun godt 200 år efter Valdemars og Helvigs død og findes aftrykt i Ellekildes ovenfor omtalte arbejde, skulle efter sin indledning oplyse, hvorledes dronning Margrethe er »kommet til verden«, men den omfatter dog også andre sagnmomenter vedrørende kong Valdemar, særlig det i visen besungne skinsygedrama, og er holdt i en ret prosaisk og nærmest munter tone. Først berettes om, hvordan Valdemar på en angivelse af, at dronningen under hans fravær fra landet på grund af krigsførelse »skulle have bolet med en synderlig herre her i riget«, lod den pågældende »løbe hans hals itu« i en med skarpe pigge besat tønne og dronningen indsætte »i et hårdt fængsel«. Derefter får vi at høre, at kongen en gang under et ophold på det slot, hvor dronningen var fængslet, i lystig stemning anmodede hofmesterinden om at få den smukkeste jomfru fra fruerstuen bragt til sit leje om natten, og at hofdamen da i sin knibe fandt på at sende kongens ægtehustru, hvilket havde til følge, at denne blev svanger med datteren Margrethe, og til slut fortælles, at kongen efter at være blevet bekendt med, at dronningen var frugtsommelig, og spottende at have udtalt, at »hun kunne ikke holde sig ærlig i sit fængsel«, af hofmesterinden fik underretning om, hvis natlige besøg han

²⁸⁾ Sv. Grundtvig: Gl. d. Folkeviser III, s. 691-714.

²⁹⁾ Festskrift til Hans Ellekildes 70 års fødselsdag, s. 115-19.

i virkeligheden havde haft. »Så blev straks dronningen hentet op af fængslet, og han levede kærligen og vel med hende efter den dag«.

Mærkeligt nok stiller Ellekilde dette sagns beskrivelse af Helvigs forhold til adelsmanden op som værende i fuldkommen modsætning til folkevisens frikendelse af Helvig for brødefuld elskov. Trods de kraftigere ord i sagnet gives der intetsteds udtryk for en opfattelse af, at dronningen var skyldig, og hofmesterindens idé at bringe ægtefællerne sammen og den lykkelige udgang viser tydeligt, at sympatien har været på hustruens side; der kan ikke være tvivl om, at præsten ville have givet optegnelsen en ganske anden form, hvis dronningen efter sagnet i den ham forebragte skikkelse havde været Valdemar utro.

Endelig skønnes det rigtigt i forbindelse med dette sagn- og folkevisestof at bringe en detaille fra endnu en folkeviser: »Hr. Mattis og stolt Ingefred«³⁰). Der er nemlig den interessante omstændighed ved denne vise, at vi her træffer på en mand af ganske samme navn som den ulykkelige page i visen om dronning Helvig; han er een af 4 adelsmænd, som angives at være blevet landsforvist af den svenske konge, men han omtales kun flygtigt, og der meddeles ikke nærmere oplysninger om ham. Der foreligger formentlig ikke materiale til afgørelse af, om en mand af navnet Falkvor Lovmandsøn har opholdt sig her i landet på dronning Helvigs tid: muligvis er navnet blot valgt i visen om dronningen som følge af dets velklang og ved påvirkning fra den anden vise.

Hvad kan vi nu eventuelt få ud af sagn- og visestoffet?

Det bør straks tages i betragtning, at sagnoptegnelsens beretning med hensyn til Valdemars skinsyge og behandling af den formodede elsker samt dens udtryk for, at Helvig ikke havde gjort sig skyldig i utroskab, sandsynligvis direkte er overført fra folkevisedigtningen, og således ikke har nogen selvstændig betydning. Endvidere må det anses uberettiget at nære tiltro til Valdemars forbindelse med den beskrevne barbariske aflivningsmetode, denne er meget almindelig i eventyr og sagn, både danske og udenlandske³¹). Ligeså lidt er der grund til at stole på, at sagnets beretning om, at Valdemar i den sidste del af ægteskabet levede lykkeligt og vel med Helvig, eller folkevisens beskrivelse af hendes død af sorg over den uberettigede anklage og den brutale behandling af den unge adelsmand skulle have nogen forbindelse med de historiske begivenheder.

Hvad angår det vigtige forhold, hvorvidt Helvig har begået ægteskabsbrud eller ej, da må der, uanset at hendes uskyldighed er så klart fremstillet i visedigtningen, netop i den omstændighed, at hendes optræden har givet anledning til rygter, anses at ligge en bestyrkelse af det i det tidligere her fremførte materiale, som synes at vise, at der er opstået et

³⁰) Grundtvig: Gl. d. Folkeviser III, s. 714-15.

³¹) H. F. Feilberg: Ordbog over jyske almuesmål.

dårligt forhold mellem ægtefællerne på grund af utroskab fra Helvigs side, man tænke på ordene om Cæsars hustru. At Valdemar i overleveringen er kommet til at stå i et usympatisk skær som en hårdhjertet, af skinsyge forblindet ægtemand, medens der gives en smuk og betagende beskrivelse af Helvigs renhed, uskyld og pligttroskab, kan udmærket være forårsaget af, at kongen ved sit utrættelige arbejde for kongemagtens og rigets sikring har gjort sig frygtet og forhadet af befolkningen, ikke mindst i den kres, indenfor hvilken viserne særlig er blevet sunget.

Alt i alt vil det ses, at der ikke af overleveringernes indhold bliver meget tilbage af værdi for en undersøgelse af Helvigs forhold. Vel kan der deri anses at ligge dels en bekræftelse af, at Valdemar har næret mistillid til Helvigs ægteskabelige troskab og derfor ladet foretage en begrænsning af hendes bevægelsesfrihed, dels for så vidt angår benyttelsen af navnet Falkvor Lovmandsøn i visen om denne og Helvig et indicium for, at en fra Sverige fordrevet adelsmand under ophold ved det danske hof kan have opnået dronningens gunst, men i øvrigt synes der i sagnstoffet om Helvig kun i een henseende at være momenter af troværdig karakter og i harmoni med de virkelige begivenheder. I de mange fra hinanden meget afvigende beretninger om særlige forhold ved datteren Margrethes undfangelse kan der indeholdes den kerne af sandhed, at der allerede i tiden før 1352 har været stærke uoverensstemmelser mellem Valdemar Atterdag og Helvig – altså tidligere end sådanne kan spores i det dokumenterede materiale – og at der i hvert fald i dette år er indtruffet en for kortere eller længere tid varende udsoning, hvilket har haft den for historien betydningsfulde følge, at vor dronning Margrethe blev undfanget.

Selv om sagn- og visestoffet således ikke i videre omfang kan yde hjælp til det forsøg, der i det foregående er gjort på at lette lidt af det over en så stor del af dronning Helvigs liv og levned hvilende tågeslør, må det dog vist erkendes, at det, der muligvis kan tillægges betydning, ikke er i modstrid med de fremsatte fortolkninger og hypoteser, men snarere understøtter disse.